

Groen

lezing

Gezinsgeheim

*Het politieke belang van een gesprek
over wat niet gezegd kan worden*

Colofon

Deze lezing is uitgesproken op 14 november 2024 in de Gertrudiskapel te Utrecht door prof. dr. Petruschka Schaafsma.

Omslagontwerp en binnenwerk: www.frivista.com

Eindredactie: Aart Deddens

Coverfoto en foto voorwoord: Folkert Rinkema

Portretfoto: Wouter Muskee

Druk: Drukkerij Kempers BV | Aalten

In de Mr. G. Groen van Prinsterlezing (Groenlezing) nodigt het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie een prominente spreker uit om een perspectief te schetsen voor de christelijke politiek. De lezing wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut en leden van de Bestuursvereniging van de ChristenUnie.

Meer informatie over het instituut en donateurschap: wi.christenunie.nl.

Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt en/of verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende en de uitgever.

ISBN: 978-90-833167-3-4

Gezinsgeheim

*Het politieke belang van een gesprek
over wat niet gezegd kan worden*

Petruschka Schaafsma

Mr. G. Groen van Prinstererlezing 2024

Voorwoord

Dit jaar was het thema van de Boekenweek “Bij ons in de familie.” Een familie is voor veel schrijvers een perfecte lens om maatschappelijke ontwikkelingen, en de relaties en verschillen tussen generaties, te beschrijven en kleur te geven.

Als we vanuit het gezins- of familieperspectief naar de politiek kijken, wat zien we dan? Het gezin dreigt een speelbal te worden in een politieke strijd tussen conservatieve en progressieve krachten over wie zich eigenlijk gezin mag noemen. Ook wordt het gezin al snel geïnstrumentaliseerd voor allerlei nuttige maatschappelijke taken. Ondertussen neemt de druk op gezins- en familieverbanden toe. En dringt de vraag zich op: wie durft het in deze onzekere tijden nog aan om een gezin te stichten?

Juist voor de ChristenUnie, die zich graag profileert als een gezinspartij die familiebanden hoog in het vaandel heeft staan, is het belangrijk om opnieuw woorden te geven aan het belang van gezins- en familieverbanden in politiek gure tijden.

Prof. dr. Petruschka Schaafsma doet als theoloog onderzoek naar wat familie betekent met speciale aandacht voor de gegevenheid en afhankelijkheid van familie. In deze Groenlezing, die zij op 14 November voordroeg in de Getrudiskapel in Utrecht, werkt ze uit wat de politieke betekenis is van de erkenning dat familie en gezin ons eerst en vooral bepalen bij het geheim van het leven. En verrassend genoeg helpt dat ook om weer met een hoopvolle en frisse blik de democratische arena te betreden – om vrijmoedig te spreken over dat wat niet gezegd kan worden.

Trineke Palm

Directeur Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie

Kinderen willen?

Mijn dochter van vijftien heeft een nieuw adres waar ze gaat oppassen. Als we snel nog even warm eten voor ze weg moet, vraag ik of ze het spannend vindt. Ze zegt dat het wel meevalt. 'Het scheelt dat ik het vroeger zelf altijd wel leuk vond als er een oppas kwam.' Ik zeg haar dat ik denk dat ze een goede en lieve oppas is, dat kinderen haar zullen vertrouwen. Ze reageert: 'Toch weet ik niet of ik later zelf wel kinderen wil.' Ik ben verbaasd: dit vervolg van ons gesprek had ik niet voorzien. Ik vraag waarom niet. 'Nou kijk, het is toch niet echt zo dat je gerust kan zijn op de toekomst. Het gaat steeds slechter met de wereld. Met het klimaat. En als mijn kinderen in die wereld moeten leven, kan dat dan wel?' Het komt er niet uit als iets dramatisch, meer als een constatering. Ik word erdoor overvallen. Ik wil haar meteen zeggen hoe dankbaar ik ben dat ik kinderen heb, dat ik het nooit had willen missen. En ook dat ik denk dat hier geloof in het spel is: de hoop dat er ondanks alle problemen toch een weg is te gaan voor ons mensen omdat God de wereld draagt. Maar ik snap ook haar zorgen en schrik ervan dat die zo reëel zijn voor haar. Voor ik woorden heb kunnen vinden is het tijd om te vertrekken; ze wil niet te laat komen. Ik blijf achter met het gevoel van een gemiste kans en de vraag wanneer een nieuwe zich zal aandienen. Als ze allang weg is, raak ik in een ander gesprek. Iemand vertelt over twee pastorale bezoeken. Aan iemand die al een leven lang kampt met alcoholverslaving. En aan iemand die lijdt aan een ernstige chronische ziekte die hem enorm beperkt. Ook zonder klimaatverandering is er al zo veel leed.

Intussen ben ik deze lezing aan het voorbereiden en lees daarom een boek dat draait om de vraag wat het betekent om kinderen te verwekken of daarvoor open te staan.¹ De aanleiding voor het boek is een ontmoeting die de auteur had met iemand die heel bewust afzag van kinderen. Haar reden: nieuw leven in de wereld brengen is ook nieuw lijden in de wereld brengen. Want er is geen leven zonder lijden. Kinderen krijgen is 'voor iemand anders beslissen, zonder het er met hem of haar over te kunnen hebben, dat het leven het waard is om te leven'.² Mag je dat wel voor een ander beslissen? Ik denk terug aan de verhalen die ik net hoorde over levenslange worstelingen met verslaving en ziekte. En aan de zorgen van mijn dochter over een onbewoonbare wereld. Hoe vanzelfsprekend is het om te hopen op kinderen, op het stichten van een gezin? Waarom is een gezin iets goeds?

In de politiek zijn deze kwesties intussen ook in beeld. Vooral als een zorg: in Nederland en Europa klinken alarmistische berichten over te lage geboortecijfers. In ons deel van de wereld is kinderen willen duidelijk geen vanzelfsprekendheid.³ Een lezing van Pieter Omtzigt veroorzaakt ophef omdat hij naast de dalende geboortecijfers in Europa gegevens zet over explosieve bevolkingsgroei in sommige Afrikaanse landen en hogere geboortecijfers onder mensen met een migratieachtergrond.⁴ Het ter sprake brengen hiervan lijkt er op z'n minst op gericht onrust tweeweg te brengen, een gevoel dat het misgaat. Oplossingen worden niet genoemd maar de suggestie lijkt helder: we moeten iets *doen* aan deze 'scheefgroei'.

Zorgen zijn er ook over de reeds geboren kinderen zelf. Het beroep op jeugdzorg is enorm gestegen, het mentale welzijn van kinderen en jongeren neemt af. Vorig jaar al analyseerde het Nederlands Jeugdinstituut deze tendensen primair als een gevolg van het ontbreken van een hoopvol toekomstperspectief.⁵ Mijn dochter is niet de enige bij wie een vanzelfsprekend vertrouwen in de toekomst ontbreekt.

Politieke aandacht voor het gezin: waarom?

Met deze vragen en zorgen zijn we beland op een terrein dat veel mensen zien als een veld waarop bij uitstek het christelijke karakter van politiek tot uitdrukking kan of moet komen: aandacht voor, en bescherming van het leven in gezinsverband. Kijken we naar de meest recente verkiezingsprogramma's dan zien we bij de ChristenUnie een expliciete inzet op het ontwikkelen van 'gericht familie- en gezinsbeleid'. Dat wordt zelfs een 'verwaarloosd beleidsterrein genoemd'.⁶ Ook het CDA constateert een gebrek aan aandacht in vergelijking met omliggende landen en wijdt een apart hoofdstuk aan 'Sterke gezinnen'.⁷ Het CDA en de SGP willen allebei gezinspartij genoemd worden en het CDA wil voortaan een minister voor gezin,⁸ terwijl de CU en SGP in ieder geval gezinsbeleid expliciet willen beleggen bij een minister.⁹ Bij GroenLinks-PvdA en VVD komt het gezin juist niet als afzonderlijk thema ter sprake, maar alleen kort onder de noemer 'vrijheid', respectievelijk 'vrijheid om je te verbinden' en 'vrijheid om jezelf te zijn'.¹⁰

Waarom is gezin eigenlijk een thema dat juist in christelijke kring aandacht krijgt? Licht er juist vanuit christelijk perspectief iets op aan dit aspect van het leven dat het beschermen en ondersteunen waard is? Het CDA onderbouwt zijn aandacht voor het gezin door te wijzen op het belang ervan voor een 'sterke samenleving'¹¹: het gezin is 'de plaats waar je je thuis, gezien en geliefd weet, (...) je zorgen deelt, successen viert en de mensen vindt op wie je altijd kan terugvallen als het even wat minder goed gaat.' En ook door te wijzen op de druk die er op dit moment op gezinnen staat, vooral op jonge gezinnen: gezin zijn is 'topsport'. De CU redeneert vergelijkbaar: relaties maken het leven 'écht de moeite waard'. Maar precies die relaties staan onder druk, financieel en sociaal. Ondersteuning van gezinnen is bovendien cruciaal om kinderen 'een stevige basis voor het leven' te geven.¹² Dezelfde redenen noemt de SGP, met nadruk op de zorg die gezinsleden elkaar bieden, die bovendien door toenemende vergrijzing onder druk komt te staan. En dat terwijl 'een gezin waarin iedereen zich geborgen voelt, voor de samenleving een goudmijn [is], geen kostenpost'.¹³

In deze lezing wil ik met u nadenken over de vraag waar het gevoel voor de waarde van familie en gezin vandaan komt. Volgens mij is dat niet alleen een belangrijke vraag om te kunnen komen tot goed gezinsbeleid. Over deze vraag nadenken helpt ons bij het beter begrijpen wat geloof in hedendaagse politiek zou kunnen betekenen, juist omdat gevoel voor de waarde van het gezin bekend staat als

typerend voor een christelijk perspectief. Is zorg voor gezinnen niet ook iets wat leeft buiten christelijke kringen? We beginnen daartoe met de vraag waarom aandacht voor het gezin iets typisch christelijks zou zijn. Ideeën over familie uit Bijbel en theologie brengen we in gesprek met ogenschijnlijk meer seculiere perspectieven. Daaruit blijkt hoe juist in de sfeer van familie en gezin de diepte van het bestaan oplicht. Het is niet eenvoudig om taal te vinden om de betekenis van die diepte te verwoorden. We proberen het toch, langs twee wegen: via de noties ‘geheimenis’ en ‘vertrouwen’. De politieke consequenties van deze taal voor ‘wat niet gezegd kan worden’ werken we tot slot uit.

Aandacht voor gezin: typisch christelijk?

Eerst dus de vraag: is familie een typisch ‘christelijk goed’? Ik denk dat velen van u dat met grote vanzelfsprekendheid zouden beaamen. Zo heeft God de wereld geschapen, de mensen naar Gods beeld, mannelijk en vrouwelijk, om ze vervolgens aan te zeggen vruchtbaar te zijn en talrijk te worden. Al is dat geen eenvoudige opgave, zo blijkt meteen in Genesis 2. Het moet expliciet worden benoemd dat man en vrouw hun familie moeten verlaten, zich aan elkaar moeten hechten en ‘één vlees zijn’ (2,24). Kennelijk zijn dat dingen die wij mensen gemakkelijk vergeten. En die vergeetachtigheid neemt alleen maar toe als de mensen gedreven door de drang om zelf van goed en kwaad te willen weten, eten van de boom van de morele kennis en zo bij God vandaan gaan. Als gevolg daarvan wordt kinderen krijgen een moeitevolle bezigheid net zoals het leven van de aarde (Gen. 3, 16-19).

Anderen onder u denken misschien ook aan het neocalvinistisch gedachtegoed in de lijn van Kuyper.¹⁴ Een centraal element daarin is de goddelijke orde die we in de schepping kunnen ontwaren. In voortplanting, familie en gezin komt die orde het meest nadrukkelijk aan het licht. Daarnaast zijn er nog andere sferen, kringen of verbanden waarin ons leven zich afspeelt, zoals die van onze betaalde arbeid, het onderwijs, de kerk, maar ook die van het individu. Deze kringen zijn verbonden, maar staan ook op zichzelf. Ze kennen hun eigen wetmatigheden. In die sferen staan mensen telkens op een andere manier ‘voor God’. Je kunt de ene sfeer niet beoordelen naar de maatstaven van de andere. Al moeten we hier, net als in Genesis, niet vergeten dat het kwaad in het spel is, en dat er juist daarom ook een overheid moet zijn die boven de sferen staat. De overheid bewaakt de zelfstandigheid van de kringen maar ziet er ook op toe dat men daarbinnen niet bij God vandaan gaat.¹⁵ Dat wij de term ‘*huiselijk* geweld’ kennen, zegt genoeg.¹⁶ Het gaat dus niet vanzelf goed, het leven in die geschapen kringen.

Kortom, vanuit het begin van Genesis, maar ook vanuit het denken over samenleven in soevereine kringen, komt het gezin zeker onder de aandacht. Het is een cruciale structuur van het menselijk bestaan. Zowel in Genesis als bij de Kuyperiaanse benadering is het leven in gezinsverband echter ook getekend door de

breuk tussen mens en God. Dat zou ons al voorzichtig moeten maken in ons spreken over het gezin als zonder meer iets goeds.

Een andere reden is dat het veld van familie en gezin niet alleen door christelijke partijen wordt geclaimd als iets waar juist zij aandacht voor hebben. Als we even over de grens kijken dan zien we dat aandacht voor het gezin ook leeft in radicaal-rechtse, populistische kringen.¹⁷ Het gaat dan om een propageren van traditionele man-vrouwrollen en gezinsvormen, en ook om het uiten van de eerdergenoemde bezorgdheid over teruglopende geboortecijfers in Europa en oplopende elders. Juist op dit punt verschillen deze radicaal rechtse van de meer mainstream rechtse partijen. Is aandacht voor het gezin dan niet net zo vaak een teken van traditionalisme, met andere woorden, van algemeen conservatief gedachtegoed? Een terechte vraag. Al is die nostalgische aandacht overigens best begrijpelijk. Voor veel mensen is de voortdurende confrontatie met een veel te grote wereld, met veel te snelle veranderingen en veel te omvangrijke problemen te heftig.¹⁸ Intussen verandert ook de alledaagse leefwereld ingrijpend, juist op het terrein van relaties: echtscheiding is aan de orde van de dag, net als samengestelde gezinnen of mensen van hetzelfde geslacht die kinderen hebben. De oproep het traditionele, autochtone gezin te beschermen klinkt in deze situatie van grote veranderingen aantrekkelijk omdat het gaat om de privé sfeer die, in tegenstelling tot de enorm grote wereld, nog wel te overzien lijkt. Het idee dat we daar de orde kunnen herstellen, suggereert dat we bij alle onzekerheid toch weer wat grip zouden kunnen krijgen op ons bestaan.

Als we deze bredere, niet per se christelijk gemotiveerde politieke aandacht voor gezin onder ogen zien, wordt de vraag alleen maar urgenter waarom je juist vanuit een gelovig perspectief aandacht zou vragen voor familie- en gezinsbeleid. Wat is er goed aan, en wat zouden we dan precies moeten beschermen? In de theologie is dit een vraag die deel is van een belangrijke en fundamentele kwestie: hoe moeten we het leven zoals het zich aandient, waarderen? Van het feit dat we kunnen ruiken en proeven tot de voortplanting of het leven in gemeenschappen: kenmerkende aspecten van leven. Maar is wat kenmerkend is daarmee ook goed? Hoeveel goddelijke bedoeling schuilt erin? Neem het feit dat man en vrouw samen nodig zijn voor nageslacht. Iets goeds? Het is belangrijk te bedenken dat het huwelijk pas in de twaalfde eeuw een kerkelijke aangelegenheid werd. Vroege christelijke gemeenschappen kenmerkten zich door precies op het gebied van partnerrelaties en seksualiteit juist te breken met de Romeinse status quo van zoveel mogelijk kinderen krijgen om de samenleving op peil te houden. In plaats van deze grote druk kwam de mogelijkheid in beeld om alleen te leven of soms zelfs als gehuwden een leven van kuisheid na te streven.¹⁹ Als je je bekeerde was voortplanting niet meer nodig voor 'bestaanszekerheid'. Nog steeds zijn er veel gelovigen die een celibatair leven van toewijding aan God hoog aanslaan.

Ook als we naar de Bijbel kijken, groeit de gevoeligheid voor de vraag of familie en gezin als zodanig iets goeds belichamen. We noemden zojuist de overbekende

verwijzingen naar Genesis. Maar wat blijkt daar nu echt uit? Het ‘uitbreken in menigte’ (Gen. 28:14) kan op zich toch nog niet het goede zijn? Dat nam bovendien in de praktijk van Bijbelse tijden lang de vorm aan van polygamie, iets wat we tegenwoordig in Nederland bij wet verbieden. Familie en gezin hebben door de eeuwen heen steeds andere gestalten aangenomen: waren die allemaal goed? Vaak klinkt in de Bijbel de goddelijke belofte van ‘talrijk zijn’. Maar het gaat er dan, wat mij betreft, nooit om dat vermeerdering van de mensheid op zichzelf iets zou zijn waarmee God geëerd wordt. De belofte van talrijk nageslacht is juist steeds deel van een verbond. Het verbond tussen God en mens vraagt niet gewoon leven, maar een bepaald soort leven: een leven van eerbetoon aan God, van leven naar Gods gebod. Eén van de tien geboden trekt dit eren van God door naar het eren van je vader en moeder. En toch klinkt in het evangelie ook Jezus’ oproep: ‘Als iemand tot Mij komt en niet haat zijn eigen vader en moeder en vrouw en kinderen en broers en zusters, ja, ook zelfs zijn eigen leven, die kan Mijn discipel niet zijn.’²⁰ Het gevaar is allesbehalve denkbeeldig dat je familie je bij God vandaan houdt. Zo ging het bij Jezus zelf,²¹ zo dreigt het te gaan bij de mensen die Jezus willen volgen. Paulus begrijpt dat het vlees zwak is, maar zou willen dat iedereen single bleef, net als hijzelf.²² Broers en zussen hebben de hele Bijbel door veel met elkaar te stellen – vooral de broers trouwens, met Kaïn en Abel, en Jozef en zijn broers als hoogte- en dieptepunten. Het is het ultieme beeld van het goede leven, broeders die eensgezind samenwonen,²³ maar het lijkt iets van het *eschaton*, de belofte van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.²⁴

De geschiedenis van het samenleven als gelovigen maakt ons, kortom, net als de Bijbel, vooral alert op familie als een complexe opgave van het menselijk leven tot Gods eer. Hier tieren afgunst en jaloezie welig. Maar ook de alledaagse gezinsverplichtingen zoals eerbetoon aan de doden brengen je niet zomaar op het spoor van Gods koninkrijk.²⁵ Het hebben van relaties is het begin, maar het gaat erom hoe we er vorm aan geven. Hoe werkt onze afhankelijkheid van God door in onze afhankelijkheid van elkaar? Met voortplanting, het vormen van een gezin op zich, ben je er niet. Bovendien heeft dat gezin er door de tijden heen steeds anders uitgezien, en die diversiteit lijkt alleen maar toe te nemen de laatste decennia. Als je het gezin al te vanzelfsprekend als iets goeds beschouwt, hoe voorkom je dan het gevaar dat je simpelweg de status quo sanctioneert? Dit werd Groen van Prinsterer, de naamgever van deze lezing, al verwteten: hij zou teveel historisch redeneren in plaats van de schepping en de goddelijke wet als uitgangspunt te nemen.²⁶

Een kwestie van geloofsvertrouwen?

In onze bezinning op de vraag waarom we juist als christenen aandacht zouden vragen voor het gezin, ontdekken we in eerste instantie vooral dat het gezin zelf nog niet zomaar iets goeds is. Moeten we het bij die constatering laten? Ik vind

van niet. Ik denk dat we doordat we de vanzelfsprekende goedheid van het gezin zijn gaan bevragen wel op het puntje van onze stoel zijn aanbeland. En dat is een noodzakelijke voorwaarde om doordacht werk te maken van een christelijke bijdrage aan het morele en politieke gesprek. Vanuit die houding kunnen we nu nog meer bronnen aanboren om onszelf verder te helpen met de vraag naar de juiste aandacht voor het gezin.

Om te beginnen gaan we te rade bij een type theologie dat ontstond in een tijdsgewricht waarin het er precies op aankwam scherp te onderscheiden tussen het historische, het leven zoals het zich aandient, en het leven tot Gods eer. Ik bedoel het tijdperk van en na de twee wereldoorlogen. Toen werd de zaak op scherp gezet. Ga je mee in de verheerlijking van hoe het leven zich aandient, het land, de natie, het volk waar je deel van bent? Het nationalisme nam een hoge vlucht. En daarin kwam de waardering van het gezin mee. Het Germaanse volk moest weer groot worden ten koste van het gevaarlijke Joodse volk. Het zijn deze uitwassen die de theologie bepaalden bij het grote gevaar om te veel waarde toe te kennen aan de bestaande orde of het natuurlijke.

Van dit gevaar is bijvoorbeeld de theologie van Karl Barth doordrongen. Vanaf de Eerste Wereldoorlog zag hij hoe weinig kritisch en zelfkritisch vermogen de theologie had. Zo veel theologen dreven gewoon mee op de golven van de tijd en steunden expliciet de Duitse zaak. Barth probeerde daartegenin radicaal het onvanzelfsprekende van God te benadrukken, daartoe geïnspireerd door reformatoren als Luther en Calvijn.²⁷ God is anders dan alles wat wij ons menselijkerwijs kunnen voorstellen. En toch schreef Barth boeken vol over wie God is. Juist omdat God zo anders is, moeten we voorzichtig te werk gaan en hebben we soms veel woorden nodig.

Daarbij ontweek Barth de concrete vraag naar het goede leven niet. Hij had gezien hoe de oproep je voort te planten een 'uitgesproken heidens-nationalistisch karakter' kreeg en samenging met een volkerenmoord. Dat maakte hem heel alert op de verwarring van geloofsvertrouwen met het idee dat je 'de natuur haar gang moet laten gaan'.²⁸ Betekent dat dan dat kinderen krijgen, het leven in familieverband, niet iets goeds zou zijn? In de Bijbel worden kinderen toch ook een zegen genoemd? Zeker, maar 'zegen' is iets anders dan Gods stempel drukken op een natuurlijk fenomeen. Iets een zegen noemen is een geloofsuitspraak: het is het aannemen van je kind als gave van God, in plaats van primair als vervulling van jouw diepste verlangen of natuurlijke behoefte. En dat aannemen als geschenk heeft consequenties, het vraagt om een antwoord. Het leven tot Gods eer wordt iets wat je voortaan gestalte moet geven in diepe verbondenheid met anderen. Die diepe verbondenheid maakt dat gestalte geven niet eenvoudiger, denk maar aan de zojuist genoemde waarschuwendende evangelieteksten. Het leven in familieverband is net zo goed een waagstuk als het leven op je werk of in de kerk. Dat wat ons toevallt als geschenk aanvaarden en daarop antwoorden is iets heel anders dan 'de dingen

maar laten gebeuren'. Het is een waagstuk van in geloof en gehoorzaamheid opnemen van je verantwoordelijkheid.

Nu ziet Barth ook in zijn tijd al dat kinderen krijgen sowieso geen kwestie meer is van 'de dingen maar laten gebeuren', al schrijft hij nog voor de introductie van de pil. 'Geboorteregeling' is daarom ook een onderwerp in zijn ethiek.²⁹ Ik vind het interessant dat hij daarbij opmerkt dat het zich openstellen voor de komst van kinderen, voor de een wel een kwestie is om over na te denken, en voor een ander helemaal niet. In dit verband gebruikt hij een, wat mij betreft, onverwachte term: levensvertrouwen. Sommige mensen hebben dit 'eenvoudige, moedige, levensvertrouwen'.³⁰ Ook dan moet wat Barth betreft de kinderwens een kwestie blijven van bezinning, van verantwoordelijk handelen, een waagstuk. Maar je hebt ook mensen die dat vertrouwen ontberen. Is dat verwijtbaar? Barth vindt het opnieuw iets heidens om levensvertrouwen te zien als iets wat ieder mens zou moeten hebben. Je moet ook na rijp beraad kunnen concluderen dat je geen kind wilt en daarbij in de juiste verhouding tot Gods gebod blijven. Maar in een korte passage vraagt hij zich wel af waarom zo veel mensen dat levensvertrouwen niet meer op kunnen brengen. Dat is niet volledig te verklaren als gevolg van moeilijke sociale omstandigheden, zoals in onze tijd wel wordt beweerd.³¹ Het is volgens Barth juist in meer bemiddelde (Amerikaanse) kringen aan de orde. Barth stelt dat hier zonder twijfel ook 'verloedering en verarming van het geloof' een rol speelt. Dat legt hij hier verder niet uit. Het klinkt wat makkelijk: minder levensvertrouwen als gevolg van een verarmd geloof. Maar het blijft opmerkelijk dat Barth die tendens van een steeds minder vanzelfsprekend worden van het hebben van kinderen drie kwart eeuw geleden al constateert en dat hij die uitlegt als tanend levensvertrouwen en niet als een gevolg van economische problemen. Het brengt ons terug bij de hedendaagse aarzeling om kinderen te willen. Laten we die eens nader bekijken.

Gebrek aan vertrouwen

Want die aarzeling leeft niet alleen bij mijn dochter. We kennen genoeg berichten van mensen die vanuit diepe bezorgdheid over het voortbestaan van deze aarde bewust afzien van kinderen. Maar er zijn meer redenen. Voor een opmerkelijke, recente doordenking daarvan gaan we te rade bij het boek dat ik al eerder aanhaalde, *Begetting* van de hand van Mara van der Lugt, een in Engeland werkzame filosofe. 'Begetting' draait om de vraag wat het betekent om een kind te verwekken, een nieuw wezen te scheppen dat je van tevoren niet hebt kunnen vragen of het er wel wil zijn. Volgens Van der Lugt zijn mensen te weinig bezig met de betekenis van kinderen krijgen, en op de verkeerde manier. Mensen zien het te weinig als een zaak van verantwoordelijke overweging. Het is iets vanzelfsprekends waardoor er geen moreel gesprek over wordt gevoerd. Stellige overtuigingen, die geen tegenspraak dulden, lopen door elkaar en versterken elkaar: dat het het mooiste is wat je kan overkomen,

een natuurlijke behoefte (vooral van vrouwen), iets wat je niet kunt beredeneren maar dat zich bewijst als goed zodra het kind er eenmaal is, een dienst aan de samenleving of de mensheid, of ook iets waar je recht op hebt omdat je toch mag leven zoals je wilt.³² Ben je hiervan vanzelfsprekend overtuigd, dan wordt het gesprek lastig met mensen die oprecht twijfelen of ze wel open willen staan voor kinderen krijgen. Terwijl juist die mensen scherp zien dat het wel degelijk een morele kwestie is om voor iemand anders die er nog niet is, te beslissen dat het leven de moeite waard is ondanks het onvermijdelijke lijden.

Het is interessant om te zien hoe voorzichtig Van der Lugt dit vraagstuk vervolgens filosofisch doordenkt. Ze wil de vraag wat het betekent om een kind op de wereld te zetten onder de aandacht brengen, hem op de juiste manier leren stellen, het belang van de vraag leren zien. Maar ze wil hem niet in het algemeen beantwoorden. Haar boek is een zoektocht naar passende taal die ons helpt voortplanting als zaak van verantwoordelijkheid te doordenken. Het is opvallend dat die zoektocht haar in religieuze taalvelden brengt, terwijl ze verder niet nadrukkelijk blijkt geeft van religieuze motieven of overtuigingen.³³ Om te beginnen betreedt ze het taalveld van de schepping: kinderen op de wereld zetten is scheppen, en dat is

‘iets groots, wonderlijks en verschrikkelijks. Iets wat ons zou moeten vervullen met ontzag en vrees, met oneindige voorzichtigheid en het besef van de onmetelijke kwetsbaarheid van het leven.

Het is geen taal van willen en krijgen en hebben die hier nodig is – maar een taal van het fijnste glas in ijzeren vuisten dragen, van kwetsbaarheid en verantwoordelijkheid.³⁴

De taal die ze uiteindelijk kiest om over dit grootse en kwetsbare scheppingsgebeuren te spreken is die van ‘gegevenheid’ en ‘dankbaarheid’.³⁵ Opnieuw taal die religieus aandoet. Gegevenheid wil uitdrukken dat kinderen nooit iets zijn waarover je kunt beschikken of waar je recht op hebt, maar altijd een geschenk. Ze zijn er niet voor jouw geluk alleen, en hun geluk is breekbaar. Kinderen ter wereld hopen te brengen is een keuze waarvoor je verantwoordelijkheid draagt. Ook dankbaarheid is iets wat je alleen maar geschonken kunt krijgen, geen kwestie van keuze. Met deze taal probeert ze recht te doen aan de bijzondere aard van verantwoordelijkheid die hier aan de orde is: keuzes maken over iets wat uiteindelijk een geschenk blijft.

Schepping en vertrouwen

Deze hedendaagse zoektocht laat zien dat veel gangbare taal tekortschiet, wanneer je zoekt naar woorden om uit te drukken wat het betekent dat je hoopt op gezinsuitbreiding, wat het betekent familie te zijn. Als je er diep over nadent, is het

onjuist om het krijgen van kinderen vanzelfsprekend een behoefte te noemen, iets wat je verdient, waar je recht op hebt of toe verplicht bent, iets wat zich zal bewijzen of het mooiste dat er is. Want dat strookt niet met het feit dat er een nieuw schepsel bij moet komen dat zijn of haar eigen weg zal moeten vinden op een aarde waarop het leven wordt bedreigd en waar lijden onvermijdelijk is. De taal van ‘schepping, gegevenheid en dankbaarheid’ lijkt nog het meest gepast om iets uit te drukken van wat eigenlijk niet gezegd kan worden. Daarmee keert ook onze hoofdvraag des te prangender terug: is kinderen krijgen, familie hebben, schepping, vanuit christelijk perspectief wél iets goeds? Hoe kijk je dan aan tegen dat kwetsbare leven, dat je uiteindelijk niet kunt beschermen tegen het lijden? We worden uitgedaagd nog scherper te verwoorden wat schepping zou kunnen betekenen, als je het wél voluit gelovig zou invullen. Wat is schepping meer dan een gevoel voor het wonder van het kwetsbare leven waarover we niet kunnen beschikken maar dat we wel met volle verantwoordelijkheid kunnen hopen door te geven?

Daarvoor wil ik nog eens te rade gaan bij Karl Barth. Want juist voor hem was dat een hele belangrijke vraag. Hij was heel kritisch op wat er allemaal aan religieuze gevoelens in de mensen leeft. In twee oorlogen had hij van dichtbij gezien hoe daarachter iets anders schuil kan gaan: verlangen naar macht, gerichtheid op eigen geluk en gelijk, vreemdelingenhaat, de wil het leven te beheersen. Zou er in het christelijk geloof wel voldoende kracht schuilen om zulke nep-religie te ontmaskeren? Hij twijfelde er vaak aan. De enige kracht die hij uiteindelijk vond, was kortweg: Christus. Dat klinkt misschien mooi en vroom, maar wat bedoelde hij daarmee? Helemaal niet iets moois, maar iets ongedachts, iets onvoorstelbaars. Namelijk dat God mens wordt. Dat betekent dat tijd en eeuwigheid bij elkaar komen. Dat wij niet maar een stofje zijn in het heelal. Dat leven niet een kwestie is van opgaan, blinken en verzinken. Dat God mens wordt, betekent een God die niet alleen is, en een mens die niet alleen is, maar God en mens in relatie.³⁶ En wel een bijzondere relatie, één van liefde. Wij vinden dat misschien heel vertrouwd klinken. Maar dat is het niet. Dat laat het leven van Jezus ook duidelijk genoeg zien: hij werd erom vermoord dat hij zo durfde te leven, voluit in liefde tot God en de naaste. Of kijk maar om je heen: wie gelooft er nog in? Wie durft erop te vertrouwen dat er een zin is, dat er schepping is, dat ons bestaan is aangelegd op liefde?

Hier krijgt schepping als iets ongedachts dus inderdaad een specifieke betekenis. Het blijkt een zaak van geloof. Barth gaf er nog een preciezer woord aan: geheimenis.³⁷ Dat woord drukt niet alleen uit dat schepping iets ongedachts is wat moeilijk in woorden te vangen is. Het wijst ook op het soort houding die van de mens wordt gevraagd. Bij geheimenis past ontzag. Voor een geheimenis sta je op gepaste afstand stil, val je stil. Woorden, gedachten, ja zelfs gevoelens schieten tekort.³⁸

Maar afstand en ontzag is niet het laatste, daar blijft het niet bij. Als schepping betekent dat God de wereld liefheeft, en ik zelf schepsel ben, heb ik dus ook deel aan het geheimenis op zo’n manier dat ik me eraan kan toevertrouwen. Niet op een

naïeve manier, zonder oog voor hoe ondoorgrondelijk pijnlijk het leven vaak is. Als we door de lens van Christus moeten kijken om het geheimenis van de schepping toch te doordenken, zien we dat die pijn, het lijden aan het kwaad, uiteindelijk niet het laatste was. Er is leven door het lijden, ja zelfs door de dood heen. Het kwaad en het lijden hebben niet het laatste woord. Je kunt je toevertrouwen aan het geheimenis.³⁹

Dat toevertrouwen is geen passief gebeuren. Hier keert het waagstuk weer terug waar we eerder al over spraken. Binnen de grenzen van wat wij begrijpen, en vanuit eerbied voor het ongedachte, kunnen we ons vertrouwend wagen aan het op ons nemen van onze verantwoordelijkheid. De ons toegemeten ruimte als schepsel, als deel van het geheimenis, moeten we voluit serieus nemen. Dat geeft een bepaalde heilzame rust, maar ook een heilzame onrust omdat we toch steeds, elke dag opnieuw, moeten vragen 'wat er meer te weten is en beter gedaan kan worden'.⁴⁰ Want wat het betekent te leven in die ruimte, of we bijvoorbeeld wel of niet open willen staan voor kinderen, ligt niet vast. Dat moeten we elke dag weer proberen beter te doorgronden en vorm te geven. Dat kan niet zonder vertrouwen, zonder geloof dat, hoewel alles op het tegendeel lijkt te wijzen, liefde de basis is van het naakte feit van ons bestaan.

Van der Lugt laat goed zien dat in onze tijd precies dit vertrouwen dat we mogen leven op een plek die ons ruimte geeft, dat we zijn liefgehad, allesbehalve voor zich spreekt. Steeds vaker klinken er stemmen die zeggen: ik vervloek de dag van mijn geboorte, ik wil niet meer leven, ik kan het niet.⁴¹ Onze aarde zucht onder uitputting. Wat voor goede redenen hebben we dan om nieuw leven op de wereld te zetten, een bedreigde wereld waarin lijden onontkoombaar is? In gesprek met deze kritische stemmen ontdekken we waar het ten diepste over gaat als we zoeken naar de betekenis van het gezin: over een geheimenis waarover we niet kunnen beschikken, en een vertrouwen dat we er toch in ons leven en denken naar mogen reiken, dat die ruimte ons liefdevol is toegekend. Het gezin an sich is niet iets goeds, maar het is wel een facet van het leven dat ons als mensen is geschonken en waarvoor wij, als het ons gegeven is, in vertrouwen onze verantwoordelijkheid moeten nemen.

Overigens speelt deze vertrouwensvraag niet exclusief voor mensen die kinderen kunnen krijgen. Ieder mens is zelf kind, geboren in relaties die gegeven en niet gekozen zijn. Juist vanwege die gegevenheid, stuiten we in de sfeer van familie op de diepte van het bestaan, die zich lastig laat verwoorden en denken. Gezin en familie gaan over onze identiteit, onze verbondenheid in verleden, heden en toekomst met anderen. Anderen die we niet hebben gekozen. Het gaat over afhankelijkheid, het niet zonder elkaar kunnen bestaan, hoe ingewikkeld dat ook is. Het gaat ook over het morele appel dat deze relaties op ons doen. Wanneer onze familieleden zorg nodig hebben, ervaren we dat appel vaak met onontkoombare kracht, een kracht die net zo goed een geheimeniskarakter draagt.

Gezinsgeheim in de politiek

Hoe moeten we nu concreet omgaan met dit geheimenis waar familie en gezin ons bij bepalen? Hoe moeten we leven als we in de diepte van ons bestaan hebben geblikt, als we hebben gezien hoe ontzagwekkend het is, hoe onbegrijpelijk dat we bestaan, en hoezeer ons bestaan verbonden is met dat van anderen, zonder dat we erom hebben gevraagd? Met deze vragen, die opkomen uit het aangescherpte en verdiepte inzicht in wat het betekent familie te zijn, komen we ook weer terug bij de politiek. Zou de taal van geheimenis en vertrouwen ook in de politiek van belang kunnen zijn? Ik zie drie manieren waarop het inzicht in het geheimeniskarakter van het gezin politiek van belang is. Telkens gaat het om hoe familie en gezin worden benaderd.

In de eerste plaats opent aandacht voor het gezin als geheimenis de ogen voor het politieke spreken over *het belang van het gezin*. Het gezin komt vaak ter sprake als iets wat 'goed is voor' iets anders. Sterke gezinnen zijn nodig voor een sterke samenleving. Ze zijn nodig om een goede opvoeding te geven, kinderen te vormen tot actieve burgers. Om zorg te geven, onbetaald. Om ervoor te zorgen dat er bij alle vergrijzing genoeg jong bloed is, genoeg kapitaal. En het gezin is van cruciaal belang voor zingeving, om jouw leven waardevol te maken. Al deze manieren van spreken zijn op zich niet onjuist, maar ze laten de kern van de zaak onbenoemd: wat dat gezin zelf dan is dat het al deze functies kan vervullen. Bovendien wordt het gezin hier als middel of instrument voor iets anders benaderd. Daardoor wordt het gezin echter juist iets wat vervangbaar is: opvoeding, zorg, levensvreugde, je zou het in theorie ook met andere middelen kunnen realiseren, als het doel maar wordt bereikt. Maar een nog veel belangrijker bezwaar is dat je voorbijgaat aan het geheimenis. Als je op deze instrumentele manier het leven in familieverband benadert, stel je dat leven in dienst van iets anders: de samenleving draaiende houden. Intussen investeer je niet in het geheim van het familieverband, in het ongrijpbaar eigene van die manier van samenleven. Waarom juist familie zo goed is voor opvoeding, zorg en zin, blijft onbesproken. Zeker, het is moeilijk daar woorden voor te vinden, maar dat betekent niet dat we aan al die ervaringen van de diepte van het bestaan die we in de familie opdoen, geen aandacht moeten besteden. Als we het geheimenis niet onderkennen, is het gevaar groot dat de familie wordt uitgehold: ze loopt leeg op de zich opstapelende verwachtingen en taken aan haar adres. Zeker als voor het grootste deel van die opvoeding, zorg en zin, vooral bepaalde groepen opdraaien. Primair zijn dat vrouwen in hun zogenaamde vrije tijd, naast een liefst fulltimebaan. Of ook mensen – vooral vrouwen – die toch al niet helemaal succesvol zijn in het betaalde arbeidsproces. Zij mogen onbetaald het verborgen werk opknappen waar onze samenleving zo sterk van wordt. Of de beruchte sandwichgeneratie die zowel voor jonge kinderen als voor oude ouders zorg moet dragen.

Als er geen aandacht is voor het geheimenis van het gezin, omdat het wel duidelijk

zou zijn waar het gezin goed voor is, en ook nog eens lekker goedkoop, wordt het een lege huls. Denken vanuit het geheimenis betekent dus kritisch staan tegenover alle denken over familie en gezin in termen van het belang ervan voor iets anders.

Aandacht voor het geheimenis brengt ook aan het licht hoe beperkt de manieren zijn waarop we in de politiek familie en gezin vaak proberen te begrijpen. Ik doel op de dominantie van *demografische en economische benaderingen*. We meten hoeveel kinderen er worden geboren, of hoeveel mensen er gehuwd zijn of scheiden. En we combineren die cijfers vooral met economische factoren. Zo proberen we te begrijpen hoe familie vandaag de dag gestalte krijgt. Dan zien we bijvoorbeeld dat na de geboorte van het eerste kind het inkomen van vrouwen met de helft daalt en dat van mannen niet.⁴² Of we zien dat vooral onder vrouwen met een zwakke economische positie het aantal kinderen daalt.⁴³ Ook hier geldt: dit zijn geen onjuistheden. Maar het is wel een bepaalde manier van benaderen van het gezin. Natuurlijk is het belangrijk om na te gaan of het hebben van kinderen niet een privilege wordt van de economisch sterkeren. Maar zou het ook kunnen dat hier meer aan de hand is? Zou het kunnen dat het gebrek aan levensvertrouwen dat in Barths tijd vooral onder mensen met genoeg geld te vinden was, nu veel wijder verbreid is? Veel onderzoekers hebben erop gewezen dat een belangrijke reden waarom mensen 'afhaken' is dat ze zich geen wereldburger voelen. Ze horen niet bij de mensen die van de ene job naar de andere hoppen, genietend van de vrijheid. Ze willen het liefst een rustig, overzichtelijk, misschien traditioneel, maar vooral lokaal leven leiden.⁴⁴ De strijd voor een rechtvaardige verdeling van onze welvaart is een cruciale en daartoe is inzicht in economische aspecten onontbeerlijk. Maar er is meer nodig dan deze demografische en economische benaderingen om te begrijpen waarom mensen terugdeinzen voor het geheimenis van het krijgen van een kind, waarom ze zich er niet in vertrouwen aan durven wagen.

Dat betekent ook dat we niet van de politiek moeten verwachten dat die ons gebrek aan vertrouwen kan oplossen door betere arbeidsvoorwaarden. Ook hier geldt dat goede regelingen om gezin en betaald werk te combineren van basaal belang zijn. Zonder goede ouderschapsverlofregeling geen werkende ouders. Maar deze regelingen kunnen er niet voor zorgen dat de mensen met meer vertrouwen het geheimenis van ons bestaan tegemoet durven treden. Ze bevorderen eerder het idee dat het gezin vooral een economische planningspuzzel is, en versmallen het levensvertrouwen tot een kwestie van economische bestaanszekerheid.

De derde manier waarop de notie van geheimenis politiek relevant is, hangt samen met de eerste twee, terwijl die juist gaat over iets wat op het eerste oog een tegengestelde tendens lijkt. Ik bedoel de aandacht die er de laatste tijd is voor de zogenaamde '*eigen kracht*' van *gezinnen*.⁴⁵ We zijn teruggekomen van het idee dat de overheid de samenleving compleet in goede banen kan leiden. De verzorgingsstaat ging op de helling. Het werd ook gewoon te duur. Het gevaar van een te bemoeizuchtige overheid met een rijk ondersteuningsaanbod is, zo zien we

nu, dat ouders het idee krijgen dat ze het zelf niet kunnen. Daartegenin wordt de 'eigen kracht' van gezinnen benadrukt. Die kracht moeten we durven aanspreken. Laten we faciliteren dat ouders elkaar laagdrempelig ontmoeten, daar hun onzekerheden delen. Onderzoek toont al aan dat daarmee goede resultaten kunnen worden behaald.⁴⁶ Dat klinkt misschien op het eerste gehoor als iets wat verenigbaar is met het aandacht vragen voor het eigen geheimenis van gezinnen. Maar, helemaal in lijn met onze eerste twee punten, zien we juist, als we beter kijken, dat het gezin hier opnieuw instrumenteel wordt ingezet, en vanuit economische overwegingen. De zorg wordt te duur, de wachtlijsten zijn te lang, gezinnen moeten hun problemen zelf oplossen. Het gezin als zijn eigen heemeester. Lekker goedkoop. Hier ontbreekt het besef dat met die eigen kracht natuurlijk ook eigen zwaktes samenhangen. De beschermde wereld achter de voordeur waar die belangrijke waarden moeten worden overgedragen is ook een ideale voedingsbodem voor misbruik. Het appel dat we voelen om juist voor familieleden te zorgen kan ook gemakkelijk een veel te zware verantwoordelijkheid worden waar we aan opbranden. Voor het eigene van de 'eigen kracht' en de daarmee gepaard gaande zwaktes krijgen we pas oog als we het geheimenis karakter ervan serieus nemen. In familieverband kan veel moois ontstaan, maar ook veel ellende. Ellende die we moeten proberen te voorkomen en repareren, ook vanuit de politiek, maar die we deels ook moeten onderkennen als de keerzijde van deze bijzondere manier van samenleven.

Als de 'eigen kracht' van gezinnen ook in de politiek meer verstaan wordt als geheimenis waar we nooit volledig vat op krijgen en waarover we juist daarom in gesprek moeten, kan er misschien een ander soort gevoel voor familie ontstaan. Er zit een eigen geheimenis in familie. Familie is de plek waar we aan de grens komen, waarbinnen we de diepte van het bestaan ervaren. Maar het is ook de plek waar we een houding van vertrouwen kunnen leren vinden om verantwoordelijkheid te nemen voor onze plaats in het geheimenis. Het gesprek over hoe we dat kunnen doen is niet eenvoudig. Dat betekent niet dat het niet gevoerd moet worden, zeker niet. Maar laten we ook eerlijk toegeven dat het zo complex is, en niet een kwestie van schouders eronder, je verlofrechten claimen, je financiën op orde hebben en handig plannen.

Geheimenis en democratie

We hebben nu familie en gezin verkend in hun onvanzelfsprekendheid, door te vragen waarom we daar juist vanuit gelovig perspectief aandacht voor zouden moeten hebben. Ogenschijnlijk heel gewone, alledaagse aspecten van ons bestaan bleken ons te confronteren met de diepte van het menselijk bestaan. Aandacht voor die diepte blijkt ook in de politiek zeggingskracht te hebben. Zo hebben we via het thema gezin ook verkend wat geloof zou kunnen betekenen binnen de hedendaagse politiek. Want aandacht voor het geheimenis is natuurlijk niet alleen aan de orde

als het gaat om gezin. Het waagstuk van verantwoordelijkheid nemen voor het vormgeven aan onze plek in het geheimenis, dus met oog voor onze beperkingen en vanuit vertrouwen, kent veel meer facetten dan familie. Als het gaat om politiek, impliceert deze benadering altijd een kritische en bescheiden visie op de rol van de overheid. Als we erkennen dat God ons bestaan draagt, dan relativiseert dat altijd onze 'eigenmachtig gekozen wensen, doeleinden en plannen'.⁴⁷ Maar het geeft er ook richting aan. Niet alleen aan de inhoud van onze plannen en projecten, maar ook aan de hoe we die ontwikkelen. Namelijk: samen met de ander. Omdat we het geheimenis niet kunnen doorgronden, maar er toch in vertrouwen op proberen af te stemmen, hebben we de inzichten van de ander nodig. Om ons aan te scherpen, om onverwachte coalities te ontdekken, en zo ons beperkte zicht op de zaak toch te verbreden. Daarvan leeft democratie. Geheimenis, vanuit vertrouwen oog krijgen voor de diepte van het bestaan, is niet iets waar christenen exclusief toegang toe hebben. Al hebben we zeker een rijke traditie om uit te putten als we zoeken naar taal voor wat niet gezegd kan worden. Maar om die traditie levend te houden heb je de ander nodig.

En democratie is ook erop toezien dat de ander, ook de ander die niet past in ons ideaalplaatje van hoe mensen zouden moeten zijn, het zicht op het geheimenis niet wordt ontnomen. Evenmin als de ruimte om in verantwoordelijkheid vorm te geven aan het vertrouwen. Juist als het gaat om familie zijn die ideaalplaatjes sterk. Nu we het geheimeniskarakter hebben ontdekt, kunnen we beter begrijpen, dat mensen juist op het terrein van familie en gezin verlangen naar minder complexiteit, naar overzichtelijkheid. Leven met het geheimenis is niet eenvoudig. Liever hadden we scherper zicht op wat ons te doen staat. Maar dan zou het moeilijker worden recht te doen aan de diepte van het bestaan, die zich juist in de kring van familie aan ons opdringt. Ik denk dat we politiek die zich richt op de bescherming van het gezin steeds weer aan dit geheimenis moeten herinneren. Niet omdat we dan precies weten wat ons te doen staat. Maar omdat we juist dan in gesprek raken over de vraag waarom bescherming nodig is, wat we precies willen beschermen en waartoe. Dat we daarover niet uitgepraat raken, niet met onze dochters en zonen, en niet in de politiek, daar hoop ik met deze lezing aan te hebben bijgedragen.

Personalia

Dr. Petruschka Schaafsma is hoogleraar theologische ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit. In haar onderzoek verbindt ze theologische inzichten met filosofie, culturele antropologie, zorgethiek en maatschappelijk werk. In 2023 verscheen haar boek *Family and Christian Ethics*.

Ze is projectleider van het Moral Compass Project. Hierin wordt onderzoek gedaan naar de verhouding tussen de goddelijke wet en menselijke ideeën over het goede. Heeft ieder mens van nature een moreel kompas dat zich oriënteert naar de goddelijke wet? Deze vraag wordt onder andere gesteld in relatie tot de betekenis van familie, vragen bij het levenseinde en de kwestie van vrijheid van meningsuiting.

In 2006 promoveerde ze aan de universiteit Leiden op het proefschrift *Reconsidering Evil. Confronting Reflections with Confessions*. Hierin confronteert ze ethische en tragische visies op “het kwaad”, met een religieuze benadering die erkent dat het kwaad enerzijds niet door de mens is te overwinnen en anderzijds geen onvermijdelijkheid is om je bij neer te leggen.

Verwijzingen

- 1 Mara van der Lugt, *Begetting. What does it mean to create a child?* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2024).
- 2 Van der Lugt, *Begetting*, 2.
- 3 In Europa is het gemiddeld kindertal per vrouw sterk gedaald: van 1,76 in 2011 naar ongeveer 1,5 in 2022, wat in Nederland al langer het gemiddelde is, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/18/vrouwen-in-de-eu-steads-ouder-bij-geboorte-eerste-kind>, geraadpleegd 16 september 2024.
- 4 Zie recentelijk bijvoorbeeld de commotie rond de HJ Schoo lezing van Pieter Omtzigt, <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2024/09/livestream-hj-schoo-lezing-pieter-omtzig-1429036/>, geraadpleegd 16 september 2024.
- 5 T. van Yperen, K. Hofstede, R. Hageraats en A. van de Maat, *Andere kijk op groeiend jeugdzorggebruik. Voor een hoopvolle wereld om in op te groeien*, (NJI, 2023), <https://www.nji.nl/publicaties/andere-kijk-op-groeiend-jeugdzorggebruik>, geraadpleegd 16 september 2024.
- 6 *Nieuwe verbondenheid. Verkiezingsprogramma ChristenUnie 2023-2028*, 13
- 7 *Recht doen. Een hoopvolle agenda voor heel Nederland. Verkiezingsprogramma CDA 2023-2027*, 18-22.
- 8 *Recht doen*, 20.
- 9 *Nieuwe verbondenheid*, 13; *In vertrouwen. Verkiezingsprogramma SGP 2021-2025*, 11.
- 10 *Samen voor een hoopvolle toekomst. Verkiezingsprogramma GroenlinksPvdA 2023*, 47; *Ruimte geven. Grenzen stellen. Keuzes voor een optimistische toekomst. Verkiezingsprogramma VVD 2023*, 28.
- 11 *Recht doen*, 19.
- 12 *Nieuwe verbondenheid*, 13.
- 13 *In vertrouwen*, 14.
- 14 Over de herkomst van het idee van soevereiniteit in eigen kring buiten Kuypers en Groen van Prinsterer zie J. Glenn Friesen, “New Research on Groen van Prinsterer and the Idea of Sphere Sovereignty,” *Philosophia Reformata* 84 (2019) 1-30, <https://doi-org.vu-nl.idm.oclc.org/10.1163/23528230-08302001>.
- 15 Ad de Bruijne, “De neocalvinistische politieke traditie en het gezinsbeleid van 2008,” in: *Meer dan een optelsom: Kanttekeningen bij de waarde van het gezin*, red. Gerrit de Kruijf en Petruschka Schaafsma (Ten Have, 2008). De Bruijne stelt dat overheidsingrijpen in het gezin niet principieel ondenkbaar is in een neocalvinistisch kader van soevereiniteit in eigen kring vanwege het kwaad in de wereld (115).
- 16 9% van de mensen boven de 16 jaar was in 2022 slachtoffer van huiselijk geweld; 12% van de middelbare scholieren tot en met klas 4 slachtoffer van kindermishandeling, 3% van alle jongeren tot 17 jaar, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2023/impactmonitor-aanpak-huiselijk-geweld-en-kindermishandeling-2023/3-omvang-aard-en-kenmerken>, geraadpleegd 16 sept 2024.

- 17 Tjitske Akkerman, “Gender and the radical right in Western Europe: a comparative analysis of policy agendas,” *Patterns of Prejudice* 49, nr.1-2 (2015): 37-60, DOI 10.1080/0031322X.2015.1023655.
- 18 Menno Fenger, “The social policy agendas of populist radical right parties in comparative perspective.” *Journal of International and Comparative Social Policy* 34, no. 3 (2018): 188–209. <https://doi.org/10.1080/21699763.2018.1483255>.
- 19 Michael Banner, *The Ethics of Everyday Life: Moral Theology, Social Anthropology, and the Imagination of the Human* (Oxford University Press, 2014), 44.
- 20 Lukas 14,26 (HSV); vergelijk Mattheüs 10,37.
- 21 Markus 3, 31-35 en parallellen.
- 22 1 Korinthe 7.
- 23 Psalm 133.
- 24 Zie ook Lisa Sowle Cahill, *Family: A Christian Social Perspective* (Fortress, 2000), 45.
- 25 Lukas 9, 59-62.
- 26 Daardoor duiken er bijvoorbeeld toevallige, historische vormgevingen van het overheidsbestuur op in zijn goddelijke orde, zoals provincies en gemeenten. Dit was volgens A. Klink een verwijt van Dooyeweerd, wat Klink betreft niet terecht (A. Klink, “Groen van Prinsterer en Stahl,” in: *Groen van Prinsterer in Europese Context*, red. J. de Bruijn en G. Harinck (Verloren, 2004), 57-58.)
- 27 Zie bijvoorbeeld het voorwoord bij de tweede en bij de derde editie van Barths *Römerbrief* (vertaald door Mark Wildschut, *De Brief aan de Romeinen*, (Amsterdam: Boom 2008), ix, xxi).
- 28 Barth haalt met instemming de Duitse journalist en filosoof Ernst Michel aan die in zijn boek over het huwelijk uit 1948 stelt dat geloofsvertrouwen niet moet worden verward met ‘religieus vermomde natuurgehoorzaamheid’ (KD III/4, 304).
- 29 KD III/4, 301-310.
- 30 KD III/4, 305.
- 31 Zie bijvoorbeeld <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/01/12/een-kind-krijgen-is-geen-normale-zaak-meer-a4186835>, geraadpleegd 16 sept. 2024.
- 32 Zie deel III van *Begetting*.
- 33 Wel stelt ze op de allereerste pagina van het boek: ‘there are two questions in life that every person needs to answer for themselves. One is the question of religion. The other is the question of begetting. To beget: that is, “to bring (a child) into existence by the process of reproduction; to procreate”.’
- 34 *Begetting*, 145 (eigen vertaling).
- 35 Zie *Begetting*, hoofdstukken 28 en 29.
- 36 KD III/1, 26-27.
- 37 Dit stelt Barth al direct aan het begin van zijn scheppingsleer, KD III/1, 3.
- 38 KD IV/3, 171.
- 39 Geloof in de schepping omschrijft Barth als geloof in Gods macht over en recht op de schepping, en ten derde als vertrouwen hebben in wat hij het ‘Wohlmeinen’ (KD III/1, 41-44) het ‘wél menen’ van God noemt – het vertrouwen in de goedheid van de schepping, dat God een God is van erbarmen en liefde voor zijn schepping.
- 40 KD IV/3, 171.

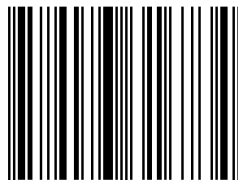
- 41 Deze woorden kennen we als de woorden van Job. Ze klinken momenteel bijvoorbeeld bij monde van de mensen die strijden voor euthanasie op basis van uitzichtloos psychisch lijden.
- 42 Bericht uit 2019, <https://www.cpb.nl/inkomen-moeders-halveert-bijna-na-komst-kind-maar-verschilt-per-groep>, geraadpleegd 16 sept. 2024.
- 43 <https://www.cbs.nl/nl-nl/corporate/2023/43/welke-factoren-beinvloeden-het-krijgen-van-het-eerste-kind->, geraadpleegd 16 sept. 2024.
- 44 Zie bijvoorbeeld David Goodharts typering van deze mensen als ‘somewheres’ in onderscheid van ‘anywheres’; David Goodhart, *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*, (Hurst & Company, 2017).
- 45 Zie bijvoorbeeld André Rouvoet in een interview in het themanummer over gezin van *Groen* (2017) over zijn ministerschap in Balkenende IV: “In diverse mensenrechtenverdragen is het recht op een veilig gezin erkend. Toch waren wij het eerste kabinet dat beleid maakte om gezinnen te helpen in hun eigen kracht.” <https://wi.christenunie.nl/weblog-groen-2017-3/2017/09/22?weblog-postTitle=Vechtscheidingen-zijn-voor-mij-een-belangrijk-thema>, geraadpleegd 16 sept 2024. Zie ook: Laurens Wijmenga, *Gezinskapitaal. De herontdekking van de waarde van familiebanden in deze tijd* (Buijten & Schipperheijn Motief, 2018), 58-59.
- 46 *Gezinskapitaal*, 59.
- 47 Deze formulering is ontleend aan de *Barmer Thesen* (deel van de Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland) waarin de ‘Bekennende Kirche’ positie koos tegenover de nationaal-socialistisch georiënteerde ‘Deutsche Christen’. Zie ook 5: ‘[De kerk] vertrouwt en gehoorzaamt de kracht van het Woord waardoor God alle dingen draagt’; 6: ‘Wij verwerpen de valse leer, als zou de kerk in menselijke eigenwaan het Woord en werk van de Heer in dienst kunnen stellen van willekeurig welke eigenmachtig gekozen wensen, doeleinden en plannen.’

“Aandacht voor de waarde van familie en gezin: is dat vooral
iets van christelijke politieke partijen? Waarom?
Leeft zorg voor gezinnen niet ook daarbuiten?
Nadenken over deze vragen is niet alleen belangrijk om te kunnen komen
tot een goed gezinsbeleid. Het helpt ons ook bij het beter begrijpen
wat geloof zou kunnen betekenen in hedendaagse politiek.”

wi

Wetenschappelijk
Instituut
ChristenUnie

ISBN 978-90-833167-3-4

9 789083 316734 >